

**Aczél Petra — Bencze Lóránt, Mikor[,] miért[,] kinek[,] hogyan[?]
Hatékonyság a nyelvi kommunikációban
II/I—II.**

A hét szabad művészet könyvtára. Corvinus Kiadó, h. n., 2001. 343 lap

A kötetnek bizonyos vonatkozásban előzményét (BENCZE LÓRÁNT, I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban 1—2. Mikor[,] miért[,] kinek[,] hogyan[?] A hét szabad művészet könyvtára. Corvinus Kiadó, h. n., 1996. 464 lap) BALÁZS GÉZA tüzetesen bemutatta: „A kognitív és szocio-interpretációról, valamint a metanoiáról egy fontos könyv kapcsán” (MNY. 1997: 238—44). Cél-szerű lett volna a három kötetnyi kiadványt nem csupán a „Mikor[,] miért[,] kinek[,] hogyan[?]” — tipografikus kiemelésekkel szedett — főcímével, hanem az alcímekhez tartozó számjelzetekkel is egységesíteni, az első kiadvány két kötet ugyan, de folyamatos lapszámozással, erre utalhat az arab számos „1.” és „2.”, a római számos „I.” bizonyára a folytatást ígérte, amely a jelen kötet, ez viszont alcíme után kapott „II/I—II” számjelzetet, amelyben a kisebb betűnagyságú római számok a könyv két fő részét jelölik.

A jelen kiadvány is fontos könyv, hiszen retorikai, illetőleg az azzal kapcsolatos ismeretek tárgyalása.

A kötet két fejezetre van osztva: „Elmélet” (7—261), „Gyakorlatok” (263—330). Van egy „Függelék” (330—5), amely Kölcsey- és Babits-szöveget tartalmaz. Végül: „Felhasznált [o: A felhasznált] irodalom” (336—41), „Ajánlott [o: Az ajánlott] irodalom” (342—3). Az I. részt BENCZE LÓRÁNT, az I/2. fejezetet és a II. részt ACZÉL PETRA írta, a függelék BENCZE LÓRÁNT állította össze.

Az elméleti rész kezdete (A szó varázsa és válsága, 9—32) a szerző megjelölése szerint „Előszó” (9). „Ez a könyv nagyravágyó célt tűzött maga elé. Azt a célt, hogy tanítsa az élet hatékony utánzásának és irányításának sajátos, életbevágó és életadó módjait. Azt hogy mindeközben maga is szórakoztasson, tájékoztasson, az ön- és világismeretre segítsen. Hogy elvezessen a beszédben rejlő utánzás (mimészis) és befolyásolás technéjére, mesterségére és művészetére. Hogy megtanuljunk hatékonyan beszélni és írni. Megragadjuk és mesterei legyünk a hatékony és hajlékony beszéd és írás stratégiájának, a másik ember befolyásolásának, és rajta keresztül a világ alakításának. Mesterei a nyelvnek, amely a múltat idézi, amellyel a jelent megértjük, és amely a jövőt előrevetíti” (i. h.). A meglehetősen esszéstílusú (és nem kevés önismeretre is valló) indítás után hasonlóképpen folytatja a szerző. A beszéd mint olyan a teremtő szó lényegiségében jelentkezik,

a bibliai „Legyen világosság” erre a példa, s mint írja: „Ez volt a valaha is elhangzott leghatékonyabb szó. Ez a szó maga volt a bölcsesség [...]” (9—10), majd a cselekvő szóról (a beszédteoretika elmélet kapcsán), az életadó szóról, a jeladásról mint viselkedésről szóló rövidke részek után megtudjuk: „Az újkor és a legújabbkor társadalmában a kommunikációt, a kommunikáció sikerességét és sikertelenségét, hatástalanságát és hatékonyságát, sőt leglényegét is a korábbiakénál sokkal gyorsabb változások és a média gyökeresen átalakították” (13). A vallásfilozófiai fejtegetés elegyedik a nyelvészeti pragmatikával, majd a szerző mindent a média posványába visz, hiszen: „A társadalom nagy tömegei hozzászórtak az elmúlt évszázadokban a manipulációkhoz, a »sorok közötti olvasáshoz« [...]” (14), s innen azonnal eljutunk (meglehetősen talányos előzményekre hivatkozva) a mába: „A média teljesen felborította a fikció és a valóság évezredes, Arisztotelésznek és Horatiusnak Platón nyomán rögzített, mintegy kötelezően előírt és hagyományos viszonyát” (14).

Összinté hittelt ostorozza a szerző a véleménye szerint ostorozni valót: „A médiában viszont, amikor a »valóság«, a hírek ellenőrzése a fogyasztóknak egyszerűen hozzáférhetetlen, amikor az elhallgatás, a kiragadott mozzanatok, a vágások, a kamera-beállítások stb. egy-egy tény teljesen ellenkező előjelűvé fordíthatnak, amikor még ráadásul digitálisan [?] úgy alakítható a »hír«, hogy csak virtuálisan létezik, az adott arc mosolya létrehozható úgy, hogy nem lehet bizonyítani, hogy hamisítás stb., akkor a fentebb vázolt fikció és valóság kategóriái nem állíthatók föl többé, illetve az azokban való gondolkodás [sic!] és véleményalakítás teljesen félrevezető lehet” (16). Talán érthető, a szerző médiaszidalmi (ha jól olvastam: többnyire) csupán a tévére vonatkoznak az idézetből látható vonatkozásokban. „Idióta média” és „médiafaló »konzumidióta«” mesterséges világot mutat és néz, mindent előkészítve kap meg mint fogyasztó (16). „A média folyamatosan provokál, »olvass el, hallgass meg, fogyassz el, egyél minden fa gyümölcséből, biztosan nem halsz meg, sőt isten lesz» stb.” (17). Az efféle jelenségek taglása után a szerző eljut a retorika fogalmához, melyet „[...] a klasszikus retorikák nyomán a hatékony nyilvános beszéd és írás lehetőségeinek és eszközválasztásának a tudományaként [...]” (29) határoz meg. Ezután megtudjuk: „[...] a retorika valójában csak bizonyos szabadságú társadalmakban létezhet, hiszen ha nincs választás, mint például a zsarnokságban vagy a médiában, akkor pusztán a díszítő, becsapó, hízelkedő stb. beszédre zsugorodik össze” (30). — Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, meg lehetőséget adó társadalomkép alapján következtet a szerző, a média — amely itt talán kizárólag a televízió, bár a 246. lapon: „tömegtájékoztató eszközök (média)” olvasható — szerepe valóságos arkhimédészi pont, amely segítségével valakik kiköcskentették a világot sarkaiból. Ha a média szava illetően erejük, a „Legyen világosság” mondás korántsem az egyetlen „leghatékonyabb szó” (9), hiszen (amint már idéztük s láttuk): „A média folyamatosan provokál, »olvass el, hallgass meg, fogyassz el, egyél minden fa gyümölcséből, biztosan nem halsz meg, sőt isten lesz» stb.” (17). A szerzőnek ezen allúziós fogalmazású mondata, amelyben a célzatos részek az eredetiben ki is vannak emelve, önmagában is jól mutatja, hogy a retorika nem mai találmány, természetesen a szerző tudja ezt, írja is, hogy „[...] az ember [...] retorikus lény” (32), s mint a kötet bevezetőjéből látjuk, annyira, hogy a jó ügy védelmében a szerinte rossz ügyeket szolgálók szemében észreveszi ugyan a retorikai szálkát, de az ugyanilyen anyagból való gerendát a magáiban nem. A könyv arra való — amint idéztük a szerzőt —: „Hogy megtanuljunk hatékonyan beszélni és írni. Megragadjuk és mesterei legyünk a hatékony és hajlékony beszéd és írás stratégiájának, a másik ember befolyásolásának, és rajta keresztül a világ alakításának” (9) — s ugyanezt a befolyásolásmódot alkalmazzák a tömegtájékoztató médiumai? A tekhné nem kétféle. (A szó viszont a kötetben igen: *tekhné*: 9; *tekhné*: 246, 247.) — Egyébként a fent említett BALÁZS GÉZA-ismertetés is rámutatott az efféle problémákra BENCZE korábbi könyve kapcsán: „A média azonban semmiképpen nem lehet a harmadik hatalmi ág (mert három már van), esetleg csak a negyedik (43), de azzal egyetértek, hogy minden hatalmi ágba beférkőzik, s ez alapvető etikai és szakmai hiba. Kár, hogy a könyvben sok helyen visszatérő médiakérdés mindegyikét csak mint negatívum jelenik meg. A »romantikus« vagy »entellektüel« médiaellenesség sehová sem vezet. A médiát lehet, sőt ajánlatos nem szeretni, de van és lesz — együtt kell vele élni. Hasz-

nunkra kell formálni. Főlöszleg a médiaműfajokat azért bántani, mert az »érdekességet« kívánják tálalni. Éppen a saját retorikájuk alapkövetelménye szerint teszik így (pl. kartácshír, blikkfang)» (i. h. 243). Az alapokban BALÁZS GÉZÁVAL egyetértve elmondhatjuk, nem azért fontos a retorika, mert ezáltal látható, hogy a széles értelemben vett sajtó nem mindenben a magas kultúra szolgálóleánya, hanem azért, mert mindenki számára olyan kommunikációs műveltség elérése kívánatos, amilyennel helyt tud állni a társadalomban, amelyben — egyebek mellett — „turpis et diabolica” tömegtájékoztató, -befolyásoló és -szórakoztató meg miegyéb van (vö. 22). A hallgatás—figyelem tárgyköre kapcsán a szerző a figyelmetlenség mint olyan kapcsán egy tanártársát idézi, aki elmondja, másnapi órájára tévézés közben készült, bár „Valójában nem is néztem [a tévét], csak asszociációs lökéseket adott a tévé, miközben szándékosan [...] elkalandoztam” (211). Ennek kapcsán talán érdemes elmondanunk, hogy a mai társadalom látszólag áll csupa „médiafaló »konzumidióta«” egyedekből, amit a szerző nyilván jól tud, hiszen számos olyan politikai példát, illetőleg véleményt említ, amelyek ezzel ellentétesek, sőt azt mondja: „A [jelenlegi] magyar társadalom életkortól függetlenül meglehetősen határozottan két kultúrájú. Egy hagyományosabb kultúrájú, és egy újabb kultúrájú” (221). Ugyanakkor mindezzel bizonyos fokig szemben áll — a „Kifürkészhetetlenek a hatás csodálatos titkai és rugói” című (számozatlan) fejezetben (222—56) — annak kifejtése, hogy „Nincs más lehetősége a kibontakozásnak, mint az egyszerű szó. Mert csak az egyszerű szó cselekszik a fölfordulás, a zürzavar ellen. [...] A közgondolkodásban és a médiában másról sem hallunk, mint a bonyolult semmitmondással, a szakkifejezésekkel és az idegen szavakkal homályba burkolt gazdasági és pénzügyi kibontakozásról. Ámítás és önámítás az egész, divatszóval manipulálás és önmanipulálás. Sohasem jön el az áhított [politikai, gazdasági?] kibontakozás, vagy legalábbis mindaddig nem, amíg át nem térünk a hatékony, takarékos egyszerűsége beszédünkben és cselekedeteinkben” (222). Korábban a könyvben ezt olvashatjuk: „A médiában az egyszerűség helyett az úgynevezett »primitívség« a kívánatos, mert ez az elérhető [sic!] a nagy, heterogén tömegeknek” (24). Nos: az itt említett primitívség gondolkodásbeli, a manipuláció nyelvi és nem nyelvi, (mondjuk: retorikai) eljárásai e gondolkodásmódra hatnak, de ugyanerre kíván hatni a szerző szerint kívánatos „»fiat lux — legyen világosság« teremő elv” (24), amelyet, ha jól értjük, „az egyszerű szó” hordoz. Ez az alapállás a kötet egészére kihat, a retorikai, stilisztikai, szövegnyelvészeti jelenségeket sorra vevő (illetőleg önkényes sorban bemutató) részekre, melyek viszont korántsem valamiféle egyszerűség fonálára fölfűzött eljárások, hanem az európai műveltségnek a tárgykörhöz az antikvitás óta tartozó stratégiák, amint azt éppen a szerző meglehetősen gazdag szakirodalmi hivatkozásai is jelzik.

A bevezető rész után tizennyolc fejezet következik. Ezekben a szerzők bemutatják a retorika alapjait az anyaggyűjtéstől és az elrendezéstől kezdve a különböző retorikai lehetőségek bemutatásáig. A fejezetcímek — a hatásosságot szolgáló — effélék: „Mint a rakott méh — az anyaggyűjtés és az elrendezés” (33); „Itt a fele, köhögjünk — félúton a gondolat és a szó között, a vázlat” (49), „Ló elli a csikót, de abrak az anyja — a folyamatelemzés” (123); „Hátul két lámpás, elől egy se — az analógia” (152), és így tovább. Ez a megoldás voltaképpen ugyanolyan blikkfang, mint amelyik meg- és elítéltetett a médiadörgeelmekben... Az egyes fejezetek lényegében megfelelő eligazítást adnak az olvasónak, legfőljebb nem mindig a hagyományos értelemben vehető tankönyv szinten, hiszen egyes részek inkább a manapság a szakmában nem nagyon élő jegyzet műfajának felelnek meg, annak viszont tökéletesen. Nem egyforma színvonalúak az egyes részek. Ebben bizonyára az a körülmény is szerepet játszik, amelyre lábjegyzet utal, hogy ti. korábban — esetleg tíz éve — megjelentetett cikkeket vagy változataikat helyezték a könyvbe. Mindkét szerző széles tudományos háttérismerettel és jó pedagógiai érzéssel taglalja mondanivalóját. Többet is, kevesebbet is nyújtanak, mint az általános retorikakönyvek. Az anyaggyűjtés kapcsán például a céldulázás módjáról (részletekbe menve) és hasznáról szólnak (37), az ok—okozati elemzés fejezetében ágazati rajz készítéséhez kínálnak példát (133), másutt, a narratio kapcsán az előfeltevések elméletét vázolják (91), több helyütt különböző szövegtani kapcsolatokra is kitérnek, és így tovább.

A sorra kerülő témák bizonyos véletlenszerűsége mindamelllett föllelhető, bár a (kötetcímbe megjelölt) hatékonyság szempontjait rendező és szerkesztő eljárásnak elfogadva ez talán a diák olvasónak nem annyira zavaró. S az alább majd kifogásolandó jelenségeket feledve az is elmondható, hogy zömében érdekes, jól érthető tárgyalásmód jellemzi a könyvet. Rokonszenves a sokféle témájú példaanyag, illetőleg maguk a témák az őshüllőagynak a mai emberi agyvelővel való kapcsolatától (246) — az ókori hajósoknak kezükkel-ujjukkal való számolási tudományáig (198).

ACZÉL PETRA munkája a második rész (263—330), ez gyakorlatokat tartalmaz az első résszel párhuzamos fölépítésben. Ezek jól szolgálhatják az oktatást, ámbár némelyik eléggé sajátos ismereteket kíván, például egy Nemes Nagy Ágnes-költeményből dán kocsmát kell(ene) felismernie a deáknak (294); vagy: „Emelje ki azokat a nyelvi elemeket, amelyek igazán markánsná teszik Móra idézett történetmesélését!” (— az itteni divatszavakat most hagyjuk...).

Sajnálatos, hogy a kötet nyelvi stílusát számos (a sajtónyelvben is) divatos kifejezés és egyéb jelenség szeplőzi (*adott*: 15, 19, 24; 25, 42, 44; 49, 68², 70; 86, 94, 163; 168, 173, 208 stb.; *a gondolkodik valamiben szerkezet*: 16; *függvény* 25; *úgymond*: 33, 47, 211; *ellenérdekelt*: 21 [állítmányként!]; *kisarkító*: 23; *valószínű, hogy* 33; *első, amikor*: 63; *közösség, aki*: 68; *kötődik* 78, 130, 207, 222; *odafigyelés* 206 skk. — Az *odafigyelés*-t mintegy műszóként használja a kötet. Az *odafigyel* és az *odafigyelés* használatára vö. NymKk. 2: 627 — *egyfajta*: 12, 190, 191; *úgy tűnik*: 32; *alapvetően*: 32 stb.). Nem mindig pontosak az idézések. Például Illyés Gyula versének részlete így található: „Megy az eke, szalad a barázda, | mintha egy nagy könyv íródnék olvasásra” (155), helyesen: „Megy az eke, szaporodik | a barázda, | mintha egy nagy könyv íródnék | olvasásra” (Nem volt elég. Szépirodalmi Kk., Bp., 1962. 398). Petőfi így van idézve: Építetek száz vasút, ezret, | hadd fussák be a világot, | mint testet az erek...” (155), helyesen: „Száz vasutat, ezret! | csináljatok, csináljatok! | Hadd fussák be a világot, | Mint testet az erek.” (Összes költeményei. Magyar Helikon, Bp., 1967. 748). (Egyébként a 155. lapon az Arany János-, a 79.-en a Petőfi-idézetben is van kisebb hiba.)

A szakirodalmi hivatkozás nincs egységes rendben. Váltogatja egymást a nagybetűs (nem kapitálchenes) és a kisbetűs névírás, a névvel és évszámmal való hivatkozást nem ritkán az egy névvel való váltja föl (így például JOSEPH JOUBERT-idézet van az 57. és a 256. lapon, azonban a XVIII—XIX. századi szerző nem szerepel az irodalomjegyzékben; ez sem egyedi eset). „A C. Herreniusnak ajánlott rétorika I. I. ADAMIK ford.” (32) nem Adamiknál, hanem Cornificiusnál lelhető föl, ráadásul két kiadásban is. (A felhasznált irodalom jegyzékében a nevek egyébként kisbetűsek). Van „Ajánlott irodalom” is, ebben harmadik féle leírású a Cornificius-mű, s egyébként „A. C. Herennius” szerepel benne. Mindehhez még az is társul, hogy időnként „A C. Herenniusnak címzett rétorika” van írva (82, 84, 85, 174 stb.). Van „Rétorika 1355a, ADAMIK ford. ARISZTOTELÉSZ” (öszvér)megoldás is (29), ez a mű az irodalomjegyzékben nem *Adamik*-nál, hanem *Arisztotelész*-nél szerepel. Az „Adamik 1970” helyesen: Adamik 1989. — Arra is van példa, hogy a csaknem teljes forrásleírás a főszövegben van: „Aristotelis Opera. 5. Index Aristotelicus 1961” (247). Meglehetősen szabadosság, pontatlanság van a Cornificius-idézetekben is, néhányat ellenőrizve, így a 106. és a 110. lapon lévőket (4, 2, 5 és 4, 51, 65 szöveghelyeket az 1987. évi kiadásban), kiderült, egyik sem volt pontos. — Vannak föloldatlan hivatkozások, pl. „LAUSBERG § 466” (154), „vö. Summa theol. I. 13. 5” (158), „Arisztotelész: Fizika 194a”, és van számos egyéb zavaró apróság, kisebb helyesírási hibákat, nyomdahibákat és tipográfiai furcsaságokat már nem is említve. A kötet stílusában sem egységes, tudományos stílus és egy oldottabb, köznapi fogalmazásmód váltakozik, keveredik; utóbbira l.: „Talán ez is túlzott volt, mint [...] a népszerűsítő retorikák instant oldódó tudásanyaga [...]” (267); a szóhasználatban, illetőleg a mondatszerkesztési vonatkozásokban lévő fésületlenségekre már adtunk példát. — Mindezek megemlítését indokolja, hogy a kolofonoldalon (amely különben a 8. lapra keveredett, vagyis már a kötet első része címlapjának versojára) a „Tankönyv” megjelölés szerepel.

A kötet érdemei szinte megkívánják, hogy tudományos alapállását és arra épülő ismeretanyagát minden szempontból egységesítve és tisztázva új kiadásban tegyék majd le a szerzők a felsőoktatás asztalára.

BÜKY LÁSZLÓ